

Витоки національної психології

У статті проаналізовано основні концептуальні положення зарубіжних і вітчизняних науковців, що зумовили розвиток сучасної національної психології. Розкрито поняття: “народний дух”, “етнічна самосвідомість”, “етнічна ідентичність”, “національний характер”.

Ключові слова: “народний дух”, “етнічна самосвідомість”, “етнічна ідентичність”, “національний характер”, етнос, народ, нація.

В статье проанализированы основные концептуальные положения зарубежных и отечественных ученых, обусловившие развитие современной национальной психологии. Раскрыты понятия: “народный дух”, “этническое самосознание”, “этническая идентичность”, “национальный характер”.

Ключевые слова: “народный дух”, этническое самосознание, этническая идентичность, национальный характер, этнос, народ, нация.

Більшість науковців й до сьогодні неоднозначно трактують такі значущі для сучасної національної психології поняття, як “національна самосвідомість”, “національна ідентичність”; досить часто змішуючи чи ототожнюючи ці поняття з іншими етнопсихологічними термінами, а саме: “етнічна самосвідомість”, “етнічна ідентичність”.

Поняття “національна психологія” увійшло до наукового обігу вітчизняної психологічної науки не так давно. За А. С. Бароніним, національна психологія – це галузь соціальної психології, що означає психічний склад нації та вивчає національно-психологічні особливості народів, тобто їх психічний стан [2]. Однак і в даному визначенні також мають місце термінологічні неточності, змішування та ототожнення, що ще раз вказує на потребу в чіткому розмежуванні згаданих вище понять.

У зв’язку з цим сучасна російська дослідниця у галузі соціальної психології Г. М. Андреева слушно зазначає: “Поняття “психологічний склад нації” є досить складним для операційного визначення. Тому в етнопсихології здійснено не одну спробу відшукати такі еквіваленти до цього поняття, які були б найбільш прийнятними для їх використання в емпіричних дослідженнях. Як синонім до поняття “психологічний склад нації” вживаються поняття “національний характер”, “національна самосвідомість” чи просто “національна психологія”. Однак введення великої кількості таких понять не вирішує проблеми і

лише вносить термінологічні розбіжності, яких не можна допустити” [1, с. 220].

Існування такої невизначеності щодо концептуальних положень і понять національної психології зумовило необхідність звертання до їх витоків, першоджерел, теоретичний аналіз яких й виступив метою нашої наукової статті.

Дослідження окремих психологічних аспектів проблеми національного та етнічного певною мірою представлені у філософському історіогенезі, працях з етнології, етнографії, соціології.

Видатний античний філософ та історик Геродот, твори якого вважаються першоджерелами з етнопсихології та етнології, в своїй “Історії” описав порівняльні особливості культури і характерів різних народів. Філософ вважав, що основною детермінантою кроскультурних відмінностей виступає природне середовище, в умовах якого проживають представники тих чи інших народів [8; 11].

Думку Геродота про вплив географічних детермінант, а саме: ландшафту та кліматичних умов, на психологічні особливості народу підтримував й інший відомий давньогрецький мислитель Гіппократ [11].

Подальшого розвитку згадана вище думка отримала лише у XVIII столітті. Французькі та німецькі філософи тієї епохи дійшли висновку, що не лише географічні, а й соціальні детермінанти зумовлюють дух народу.

Так, французький філософ Ш. Монтеск’є найважливішою серед географічних детермінант називав клімат, а до соціальних детермінант ним було віднесено такі, як історичне минуле народу, особливості правління державою, традиції та звичаї [12].

І. Г. Гердер, представник німецької філософії історії, стверджував, що крім клімату і географічного положення, на специфіку психіки народу значною мірою впливають виховання, стиль життя, історичні умови і суспільний лад. Німецький філософ зазначав, що народний дух виявляється в усній творчості цього народу. Поняття “народний дух” використовувалось І. Г. Гердером як одна з ознак народу серед таких його характеристик, як фольклор чи мова.

Велику зацікавленість викликають висновки дослідника про особливості характеру його співвітчизників та представників слов’янських народів. Він відзначає, що німці вирізняються сором’язливістю, неквапливістю, обережністю, сумлінністю, а також мужністю, щирістю, правдивістю, доброчесністю. До якостей слов’ян філософ відносить покірність, щедрість і гостинність понадміру [7].

Теоретичні положення античних мислителів та філософів епохи Просвітництва щодо зовнішніх (географічних і соціальних) детермінант психіки різних народів стали основоположними для подальшого розвитку етнопсихології в цілому, та національної психології зокрема.

У другій половині XIX століття на необхідність ґрунтовного вивчення психології народів, а саме – психологічної сутності народного духу, вказали німецькі вчені М. Лацарус і Х. Штейнталь.

Народний дух (чи етнічна самосвідомість) трактується ними як психічна схожість представників того чи іншого народу. Науковці відзначали, що в індивідів, які належать до одного народу, є схожі почуття, бажання та нахили. Однак саме народний дух об'єднує багатьох індивідів в єдине ціле – народ.

До проявів народного духу належать мова, пісні, традиції, звичаї, вдача і вчинки. Водночас, у кожного народу є свій “дух”, за допомогою якого один народ відрізняється від іншого [20].

Поняття “народ” також презентувалося вченими через процес духовного творення: “Народ є духовним творенням індивідів, які до нього належать; вони – не народ, вони лише його неперервно створюють” [18, с. 573]. Іншими словами, М. Лацарус і Х. Штейнталь вважали, що не слід повністю отожднювати психологію народу та індивідуальну психологію.

Водночас, вони наполягали на тезі, яка є дещо суперечливою, у порівнянні з їхнім визначенням народу, згідно з якою лише в індивідах перебуває дух народу [20].

На відміну від своїх співвітчизників, інший німецький дослідник В. Вундт схиляється до поняття “душа народу”. Зміст цього поняття, на його думку, складають загальні уявлення, почуття та прагнення багатьох людей. Початковий зміст згаданих вище уявлень, зумовлених потягами і почуттями, міститься у міфах. Ці уявлення, що є в душі народу, виявляються й в мові. А звичаї і вчинки, що регулюються правовими законами та вольовими зусиллями, виступають відображенням таких загальних уявлень.

Дослідник розкриває механізм формування змісту душі народу, що є важливим висновком і для соціальної психології загалом. Таке явище зумовлено спільною життєдіяльністю та взаємодіями між індивідами. В. Вундт розрізняє індивідуальну психологію та психологію народів, відзначаючи, що душа народу не співпадає із законами індивідуальної свідомості, не вступаючи при цьому у суперечності з ними [5].

Підсумовуючи погляди В. Вундта, М. Лацаруса і Х. Штейнталя, слід зазначити, що вони дотримувалися такої думки: для розуміння психології народів необхідно вивчати продукти їх культури і культурні явища (зокрема, мову, міфи, звичаї та традиції).

На противагу згаданим вище науковцям, російський мислитель Г. Г. Шпет акцентував увагу на потребі в дослідженні саме психологічної ознаки народу – ставленні до цих культурних продуктів і явищ. Для позначення емоційно забарвленої системи уявлень про світ науковець вводить поняття “колективні переживання”. Вчений вказує на існування типових колективних переживань, які є спільними для багатьох індивідів – представників певного народу [18].

Г. Г. Шпет підтримує визначення народу за М. Лацарусом і Х. Штейнталем, вважаючи народ такою історичною спільністю, яка постійно створюється [Там само].

В результаті вивчення основних філософських положень вдалося виявити ідеї, які дали поштовх для появи когнітивного та емоційного компонентів національної самосвідомості.

В контексті державотворення до поняття “дух народу” апелював видатний німецький філософ Г. Ф. В. Гегель. Цей особливий дух, зазначав мислитель, спрямований до істинної свободи. Досягнення народом справжньої свободи виявляється в розумінні ним сутності всезагального, а також у відчуженні від свої сутності. В результаті такий народ стає всевітньо-історичним, а формою існування такого стану є держава [6]. Отож, вищий рівень колективної суб’єктності нації виступає свідченням появи національної держави.

Проаналізуємо основні наукові підходи, в яких висвітлено психологічні ознаки етносу та нації. Психологічну сутність мови як важливої детермінанти об’єднання людей у народність досліджував російський науковець того часу О. О. Потєбня. Під поняттям народність він розумів спільність чи ідентичність, що ґрунтується на єдності мови для представників певного народу. На думку О. О. Потєбні, мова виявляє своєрідність кожного народу, зумовлюючи й специфіку його мислення [16].

Дане положення підтримує й інший російський дослідник Д. М. Овсяніко-Куліковський, називаючи мову основою народної психіки і виокремлюючи мову як провідну національну ознаку. Науковець намагався обґрунтувати висловлені вище думки за допомогою таких міркувань. Людина за національністю батьків і місцем свого народження є представником певної національності.

Однак, оскільки цей індивід живе в іншій країні та виховується засобами мови і культури іншої національності, то він стає представником саме цієї національності, тому що втрачено лінгвістичний зв'язок між такою людиною і рідною нацією [13].

Видатний український вчений і педагог І. І. Огієнко вбачав важливу ознаку національності також в мові. Він зазначав: “Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національної організації. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб ... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання ... І поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом ...” [14, с. 126 – 127].

Відмінної від попередньо означених думки дотримувалися австрійські науковці О. Бауер і Р. Шпрінгер. Основною ознакою нації вони називали не мову, а національний характер. О. Бауер зауважує, що мову обирати як основну ознаку недоречно, оскільки представники деяких народів можуть розмовляти однією мовою, не утворюючи при цьому нації, для прикладу, англійці та ірландці. В зв'язку з цим, дослідник визначає націю як спільність людей, що вирізняються спільним характером завдяки спільній долі, незалежно від їх мови, території та економічної діяльності [3].

Р. Шпрінгер апелює до єдності мови, мислення і культури людей, які належать до однієї нації [19].

Основоположними для розвитку вітчизняної національної психології виступають ідеї великої плеяди українських філософів і поетів середини ХІХ – початку ХХ століття – Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка.

На думку Г. С. Сковороди, кожна людина як представник певного народу повинна прагнути до самопізнання засобами пізнання рідного народу, що призведе до появи почуття національної самоповаги та успішного розвитку всієї нації. Видатний філософ писав: “Кожний повинен пізнати власний народ і в народі пізнати самого себе... Якщо ти українець, будь ним” [15, с. 33].

Вивченню основних філософських і світоглядних позицій Великого Кобзаря присвячено багато різноманітних досліджень і праць, написаних філософами, істориками, філологами та іншими науковцями.

Узагальнені висновки щодо визначальної для розвитку української нації ролі Т. Г. Шевченка знаходять своє відображення в одному з останніх дисертаційних досліджень на тему: “Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть ХІХ ст. – середина 20-х рр. ХХ ст.)”.

Його автор, сучасний вітчизняний історик С. А. Брижицька, підкреслює: “Т. Шевченко став не лише виразником українського національного “Я”, а і тією особою, літератором, мислителем, котра долучилася до процесу формування цього “Я”.

Нація за Шевченком – це спільнота людей, об’єднаних, передусім, спільними походженням, історичною долею, територією, мовою, дотриманням і знанням культурних елементів життя, самоусвідомленням та самовизначенням своєї національної ідентичності, національним формовиявом поняття “батьківщина”.

Визначальними складовими національного самоствердження Т. Шевченка є формовияви національної самосвідомості у його творчій спадщині (поезія, повісті, “Журнал”, листування, автобіографія), а саме: вживання української мови, поняття “батьківщина”, вживання відтопонімичного прикметника “український”, еконазви “хохол”, ідентитетів й ідентифікатів “земляк”, “батько”, “брат” [4, с. 173].

Займаючи співзвучну з Г. С. Сковородою і Т. Г. Шевченком позицію, І. Я. Франко особливої уваги надає національному вихованню.

Великий Каменяр, звертаючись у своєму листі до галицької молоді, стверджує, що важливе завдання полягає в тому, щоб “... витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може состоятися <...>

Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів <...> Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю, в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої

міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним <...> її успіхом, а головню, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його” [17, с. 404 – 405].

Отже, вказуючи на потребу у вивченні основних психологічних ознак свого етносу, І. Я. Франко визначає виховну функцію сучасної української етнопсихологічної науки та значущу зовнішню детермінанту формування національної самосвідомості в молоді.

Дослідник радянської доби Л. М. Гумільов виокремлює як основні ознаки етносу такі психологічні характеристики, як: самосвідомість чи ідентичність, стереотипи поведінки, за допомогою яких регулюються взаємини в системах “індивід – індивід”, “група – індивід”. Слід зауважити, що поняття “етносу” він розглядає не як соціальне явище, а природне, географічне. Кожний етнос вирізняється серед інших власною специфічною структурою, заданим поведінковим стереотипом. Цей етнічний стереотип формується у процесі соціалізації людини і не змінюється до кінця її життя.

Дослідником було обґрунтовано концепцію етногенезу, згідно з якою кожний етнос розвивається в результаті взаємодії соціального і біологічного процесів, проходячи при цьому декілька фаз [9; 10]. Доречно відзначити, що частина науковців, схоже до Л. М. Гумільова, ототожнюють терміни “самосвідомість” та “ідентичність”.

Проведений аналіз основних філософських, етнологічних і соціологічних позицій засвідчив, що проблеми етнічного та національного виступали предметом уваги науковців з давніх часів. В цілому згадані вище дослідники вказували на потребу у вивченні психіки народів, на психологічні вирізнявальні ознаки етносів.

Психіка етносу, як можна було переконатися в ході аналізу, є складним психологічним явищем. Відповідні першоджерела постулюють неоднозначність у визначенні провідної психологічної ознаки етносу і трактуванні сутності понять, якими позначено такі психологічні ознаки.

Одні вчені апелюють до народного духу, душі народу чи етнічної самосвідомості як найважливішої ознаки етносу. Поняття “етнічна самосвідомість”, під яким розуміють психічну схожість індивідів, що належать до одного етносу, частково вміщує в собі поняття “етнічної ідентичності”. Другі вчені за значущу вирізнявальну психологічну ознаку етносу чи нації обирають мову. Інші – схиляються до думки про те, що цією ознакою є національний характер.

Слід також відзначити, що до початку ХХ століття у науковому обігу ще не було понять “національна самосвідомість” і “національна ідентичність”.

Різноманіття представлених положень і суджень, яким відводиться важлива роль у філософських, етнологічних і соціологічних дослідженнях, прийняття певних положень одними етнопсихологами та неприйняття іншими викликало багато дискусій у сучасній психологічній науці.

Зокрема, глибоке теоретичне та експериментальне вивчення психологічних основ національного експерименту залишається одним з актуальних завдань, яке очікує на своє вирішення і стане предметом наших подальших наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 375 с.
2. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – Киев: Тандем, 2000. – 264 с.
3. Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия / О. Бауэр. – СПб., 1909. – С. 1-2.
4. Брижицька С. А. Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть ХІХ ст. – середина 20-х рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 09. 00. 12 / С. А. Брижицька. – К., 2004. – 204 с.
5. Вундт В. Психология народов / В. Вундт. – М.: ЭКСМО – Пресс; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 864 с.
6. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духу / Г. В. Ф. Гегель ; ред. Ю. Кушаков. – К.: Основы, 2004. – 548, [1] с.
7. Гердер И. Г. Избранные сочинения / И. Г. Гердер. – М.; Л.: Государственное изд-во худ-й л-ры, 1959. – 392 с.
8. Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот; переклад А. О. Білецького. – К.: Наукова думка, 1993. – 576 с.
9. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период / Л. Н. Гумилев. – Л.: Наука, 1990. – 287 с.
10. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М.: ЭКСМО, 2007. – 736, [1] с.
11. Коул М. Культурно-историческая психология: наука будущего / М. Коул. – М.: “Когито – центр”, изд-во “Институт психологии РАН”, 1997. – 432 с.
12. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М.: Государственное изд-во полит. л-ры, 1955. – 800 с.

13. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Психология национальности / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – Спб., 1922. – 188 с.
14. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К.: Довір'я, 1992. – 141 с.
15. Педагогические идеи Г. Сквороды / Под. ред. А. Дзевежина. – К.: Вища школа, 1972. – С. 33.
16. Потєбня А. А. Мысль и язык. Собрание трудов / А. А. Потєбня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
17. Франко І. Я. Одвертий лист до галицької української молодіжі // Збір. творів у 50-ти т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 45. – С. 401 – 410.
18. Шпет Г. Г. Сочинения / Г. Г. Шпет. – М.: Правда, 1989. – 602 с.
19. Шпрингер Р. Национальная проблема / Р. Шпрингер. – М., 1909. – С. 100.
20. Штейнталь Х. Мысли о народной психологии / Х. Штейнталь, М. Лацарус // Филологические записки. – Воронеж, 1864. – Вып. 1. – С. 90 – 105.

In this article analyzes the basic conceptual foreign and Ukrainian scientists, which led to the development of contemporary national psychology. Explores the concept of “national spirit”, “ethnic self-consciousness”, “ethnic identity” and “national character”.

Key words: “national spirit”, ethnic self-consciousness, ethnic identity, national character, Ethnic Group, People, Nation.

Отримано: 11.01.2010

УДК 159.923:377

Г.П. Татаурова-Осика, Н.І. Литвинова

Розвиток мотиваційно-потребнісного компонента у студентів творчої професії

Увага акцентується на розкритті психологічних умов розвитку у студентів мотивації до творчості, визначається провідний компонент, який впливає на процес цілеспрямованого розвитку творчого феномена в майбутніх педагогів як керівників творчих гуртків.

Ключові слова: психологічні умови, мотивація, компонент, розвиток, творчий феномен.